

УДК 343.2

Б. М. Орловський, аспірантОдеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПІДСТАВИ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню правової та фактичної підстави необхідної оборони. На підставі проведеного дослідження автором пропонуються відповідні зміни до ч. 2 ст. 36 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: необхідна оборона, суспільно небезпечне посягання, реальна загроза, заподіяння шкоди, правова та фактична підстава необхідної оборони, обстановка захисту.

Однією із обставин, що виключають злочинність діяння у кримінальному праві України, є необхідна оборона. Вона є найбільш поширеним на практиці дійовим засобом боротьби зі злочинністю, який закон дає можливість застосовувати кожній людині, незалежно від її соціального статусу і спеціальної підготовки. Тому забезпечення ефективного правового регулювання інституту необхідної оборони у кримінальному праві України є важливою гарантією захисту громадянами своїх конституційних прав та свобод на рівні міжнародних стандартів.

Дослідженням інституту необхідної оборони у вітчизняній та сучасній науці кримінального права займалися такі українські та російські вчені, як наприклад, П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, С. В. Бородін, Г. В. Діденко, С. А. Кулинич, С. І. Міронов, Я. В. Мочкош, Н. Н. Паше-Озерський, Л. Н. Смірнова, В. В. Сташис, В. Я. Таций, І. С. Тишкевич, І. В. Ткаченко, І. В. Хохлова, Т. Г. Шавгулідзе, О. П. Шем'яков, М. І. Якубович та багато інших. В даній статті автор, спираючись на попередні дослідження, намагається розглянути і проаналізувати правову та фактичну підставу необхідної оборони, визначити недоліки їх законодавчого закріплення та пропонує на основі свого дослідження відповідні зміни до Кримінального кодексу України (далі — КК України). Також автор розглядає підставу необхідної оборони на прикладі такого актуального її виду, як встановлення механічних засобів та пристроїв, які автоматично спрацьовують на ураження особи, що посягає. Актуальність обраної тематики обумовлена також значною кількістю помилок, пов'язаних із визначенням часових меж необхідної оборони, а саме початку виникнення права на її здійснення, які робляться слідчими та судьями при розслідуванні і розгляді кримінальних справ з питань перевищення особою меж необхідної оборони.

Відповідно до ст. 36 КК України необхідна оборона — це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається — або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання [1, 85]. Підставою для виникнення права на необхідну оборону відповідно до ч. 1 ст. 36 КК України є вчинення особою суспільно небезпечного посягання. Суспільно небезпечним посяганням є злочинне діяння, ознаки якого передбачені у КК України. Закон прямо не визначає таке посягання злочином, оскільки правомірною вважається оборона не тільки від діяння, яке в кримінально-правовому значенні є зло-

чином, а і від суспільно небезпечного посягання неосудної особи або особи, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Такі суспільно небезпечні посягання у зв'язку з відсутністю суб'єкта злочину не визнаються злочином.

Однак, згідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборону» підставою для необхідної оборони є також створення реальної загрози заподіяння шкоди. В абз. 2 п. 2 цієї постанови зазначено, що «...стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну» [2, 31]. Таким чином, необхідна оборона можлива і до початку фізичних дій особи, що посягає — з моменту, коли виникла реальна загроза посягання.

Розглянемо це на прикладі з практики: Т. у компанії друзів відпочивав на березі моря. В цей час до них підійшли раніше незнайомі їм Г. та Д., які перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вимагали поїхати з ними до села по горілку, пропонуючи свій бензин. На прохання Т. залишити його та друзів у спокої Г. та Д. не реагували, на повідомлення Т. про застосування засобу індивідуального захисту (газового пістолету) Г. намагався вдарити Т., і, разом з Д. погрожуючи спалити автомобіль, почав демонструвати пластикову пляшку з бензином. Боячись, що п'яні та агресивні Г. і Д. можуть спричинити фізичну шкоду йому, присутнім дівчатам та автомобілю, Т., не вбачаючи іншого способу зупинити дії Г., не прицілюючись, зробив постріл у його бік. У цей час під'їхали М. та його дружина Н. Не вияснивши причину конфлікту, Н. почала бити відром по лобовому склу автомобіля, розбите скло летіло у салон та поранило друзів Т., спричинивши їм легкі тілесні ушкодження, у зв'язку з чим Т. здійснив неприцільний постріл в бік Н. У цей час М. наблизився до автомобіля, повалив Т. в салон, викручував руку, намагаючись заволодіти пістолетом, проте Т. відвернув від себе його руку, і здійснив постріл в обличчя М., яким поранив його в око і спричинив М. тяжкі тілесні ушкодження [3].

Вироком Роздольненського районного суду Автономної Республіки Крим від 21 березня 2007 року Т. було засуджено за перевищення меж необхідної оборони за ст. 124 КК України на 1 рік обмеження волі, а на підставі ст.ст. 49, 74 КК України звільнено від призначеного покарання. Ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 29 травня 2007 року вирок змінено, виключено вказівку про призначення Т. покарання у виді 1 року обмеження волі. Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Роздольненського районного суду Автономної Республіки Крим та ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Автономної Республіки Крим скасувала, а справу щодо Т. закрила за п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України за відсутністю в його діях складу злочину [3]. Таким чином, в даному випадку підставою для використання Т. свого права на необхідну оборону шляхом застосування газового пістолету були погрози спалити автомобіль з боку Г. і Д., які обґрунтовано сприймалися Т. як реальні у зв'язку з демонстрацією Г. пластикової пляшки з бензином.

Аналізуючи вищевикладене, ми можемо зробити висновок про доцільність закріплення випадків виникнення стану необхідної оборони у ст. 36 КК України. У п. 2 цієї статті зазначено: «Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади» [1, 85]. В той же час про підстави (випадки), за яких виникає право на необхідну оборону, такі як вчинення суспільно небезпечного посягання та створення реальної загрози заподіяння шкоди у цьому пункті не зазначено. Тому, на нашу думку, ч. 2 ст. 36 КК України необхідно конкретизувати і викласти наступним чином: «Кожна особа має право на необхідну

оборону від суспільно небезпечного посягання або реальної загрози його здійснення незалежно від можливості його уникнути або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади». Ми вважаємо, що саме таке викладення ч. 2 ст. 36 КК України найбільш повно відображає положення про підстави застосування права на необхідну оборону, які зокрема викладені таким чином у абз. 2 п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про необхідну оборону», та є більш зрозумілим звичайному громадянину і правоохоронним органам при його практичному застосуванні.

В теорії кримінального права більшість вчених, таких як Ю. В. Баулін, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, розглядаючи необхідну оборону як обставину, що виключає злочинність діяння, виділяють її правову та фактичну підставу [4, 235–237; 5, 293–294]. Ю. В. Баулін вказував, що правовою підставою необхідної оборони є саме суспільно небезпечне посягання, яке направлене на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам особи, що обороняється, або іншої особи, суспільним інтересам чи інтересам держави. При цьому суспільно небезпечне посягання може бути здійснене особою як безпосередньо (наприклад, спроба задушити жертву, вкрати майно і т. д.), так і з використанням спеціальних засобів, таких як зброя, механізми і тварини. Використання спеціальних засобів свідчить про підвищену небезпеку посягання. Фактичною підставою необхідної оборони є викликана обставинкою захисту необхідність в негайному спричиненні посягаючому шкоди з метою попередження чи припинення суспільно небезпечного посягання. При цьому необхідність негайного спричинення шкоди посягаючому має місце там і тоді, де і коли невжиття таких заходів по попередженню та припиненню посягання загрожує спричиненням явної і непоправної шкоди правоохоронюваним інтересам [4, 235–237]. Відповідно до вказаних нами положень можна визначити, що у сучасному кримінальному законодавстві України правовою підставою необхідної оборони є суспільно небезпечне посягання або реальна загроза його здійснення, а фактичною підставою — необхідність в негайному спричиненні тому, хто посягає, шкоди для попередження чи припинення суспільно небезпечного посягання або реальної загрози його здійснення.

Узагальнюючи вищезазначене, ми можемо зробити висновок про необхідність законодавчого закріплення виникнення у особи підстав для необхідної оборони в ч. 2 ст. 36 КК України за рахунок викладених нами положень. Також автором було детально досліджено та розмежовано на прикладах з практики правову та фактичну підставу необхідної оборони. Законодавче закріплення підстав для виникнення права на необхідну оборону, на нашу думку, є важливим кроком вперед у забезпеченні ефективного правового регулювання цього кримінально-правового інституту на рівні міжнародних стандартів.

Література

1. Кримінальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 1 лютого 2011 року). — Х.: Одісей, 2011. — 240 с.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26.04.2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборону» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1973–2005 рр. — Х.: Одісей, 2006. — 528 с.
3. Ухвала колегії суддів Судової палати з кримінальних справ Верховного Суду України від 7 лютого 2008 р.: (Єдиний державний реєстр судових рішень) / Державне підприємство «Інформаційні судові системи». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1718884>
4. Баулін Ю. В. *Обстоятельства, исключающие преступность деяния* / Ю. В. Баулін. — Х.: Основа, 1991. — 360 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / За ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 3-тє вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.

Б. М. Орловский, аспирант

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСНОВАНИЯ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

В науке уголовного права регулирование оснований необходимой обороны является недостаточно четким и регламентированным. Автором проводится исследование правового и фактического основания необходимой обороны с использованием материалов практики. На основании проведенного исследования автором предлагаются соответствующие изменения в ч. 2 ст. 36 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: необходимая оборона, общественно опасное посягательство, реальная угроза, причинение вреда, правовое и фактическое основание необходимой обороны, обстановка защиты.